

С. В. САВОЙСЬКА

Київський національний університет будівництва і архітектури

МОДЕЛІ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Наукові праці МАУП. Серія Політичні науки, 2017, вип. 54(3), с. 31–37

Проаналізовано моделі мовної політики в Україні. Розкрито чинники, особливості виникнення і розвитку різних за змістом та характером моделей мовної політики у сучасній Україні. Розглянуто підходи, функції та класифікацію комунікативної моделі мовної політики.

Від ефективного здійснення мовної політики, яка базується на конструктивістській та раціональній моделях розвитку, залежать ідентичність, єдність українського політикуму та української спільноти навколо національних інтересів, європейських демократичних цінностей, української мови і культури, а також — цілісність Української держави та її суспільно-політичний поступ. Основою для формування, виникнення та розвитку конструктивістської та раціональної моделей мовної політики була перебудова М. Горбачова, у процесі якої було оголошено амністію для українських політв'язнів, скасовано статтю 6 Конституції СРСР, яка забороняла діяльність будь-яких політичних партій, крім КПРС та ін. Усе це створило умови для виникнення свободи слова, зібрань, участі у тих політичних процесах, які відбувалися у середині та у кінці 1980-х рр. минулого століття. Усе це створило підґрунтя та позитивний політичний клімат для написання, виникнення та ухвалення закону “Про мови в Українській РСР”, який проголосив українську мову державною на території Радянської України. Незважаючи на те що у цей закон було закладено подвійну модель мовної політики, він мав велике перспективне значення для перехідного періоду від тоталітаризму, який прогнозує панування єдиної ідеології й обмеження суспільної активності [11, 17], до демократії та ринкової економіки, від трансформації усіх сфер суспільно-політичного життя до модернізації освітньої та інших галузей, що вимагали українізації та оновлення. Усі ці деталі були сплетені в один конструктивістський організм, який вимагав проголошення української незалежності, розвиток демократичних цінностей, формування політичної та громадянської єдності, парламентаризму та багатопартійності. Усі ці демократичні та ідеологічні цінності формували базу для повноцінного розвитку конструктивістської моделі мовної політики, яка може ефективно здійснюватися лише на комунікативній основі. Тобто стратегією будь-якої ідеології, на слушну думку С. Денисюк, є завдання, аби “привласнити” простір політичної комунікації [2, 78]. Кон-

структивістська модель мовної політики, окремі аспекти якої досліджували Л. Нагорна та автори цього дослідження, вимагала нового раціонального підходу до її здійснення: переведення освітніх закладів усіх рівнів на українську мову викладання, забезпечення навчального процесу новими навчально-методичними матеріалами, україномовними та іншомовними фахівцями, посібниками, підручниками та ін. Усе це детально вивчено та проаналізовано у монографії за загальною редакцією С. Савойської “Українська мова як державна: освіта, політика” [7], де наголошується, що зазначена модель мовної політики, незважаючи на певні перешкоди та негаразди у галузі економіки, які мали місце у мовно-політичному житті, на початку та до середини 1990-х рр. мала неабиякі успіхи.

З приходом до влади екс-президента Л. Кучми вектор мовної політики змінив свій курс із Заходу на Схід. Враховуючи мовно-політичну ситуацію, можемо констатувати про можливе існування в Україні двох і більше моделей мовної політики, наприклад, одномовна (лише українська мова як єдина державна), двомовна (українсько-російська, що передбачає наявність двох державних мов) та багатомовна моделі (на рівні з українською мовою як державною існуватиме ще декілька мов зі статусом регіональної, державної/офіційної, які матимуть не декларативне, як у Росії, а практичне значення). Враховуючи те, що українська спільнота послуговується переважно двома мовами, то у цьому випадку ми можемо стверджувати про існування двох моделей – проросійської (євроазійської) та проукраїнської (європейської). Остання декларує свою належність, на думку Т. Новаченко, до українського суспільно-політичного простору через підтримку поведінки та демократичних поглядів політичних суб’єктів [8, 234].

Водночас обидві моделі пов’язані з викликами, ризиками, небезпеками та певними наслідками їх запровадження. Змінилася й модель мовної політики із конструктивістської на деструктивну та ірраціональну, що підтверджує: неправильний переклад “Європейської хартії регіональних або міноритарних мов”, її подвійна ратифікація комуністами та іншими лівими політичними силами; “парад мовних суверенітетів”, який відбувся на тлі проголошення місцевими радами Півдня і Сходу України російської мови у статусі регіональної; ухвалення закону “Про засади державної мовної політики”, який, порушивши Конституцію України, ввів в обіг поняття “регіональна мова”, яке прирівнюється до офіційної/державної мови. Цей закон розколов українську спільноту за регіональною та мовно-політичною ознаками, чим, по суті, підготував АР Крим до анексії, а Донбас — до захоплення його Росією. У зв’язку із цим, на думку В. Мойсика, цей закон не може існувати взагалі [4], втім, існує до цього часу. Водночас українські політики не поспішають ухвалити новий закон про мови, який би задовольняв усіх політиків і громадян та всі регіони держави.

Велике значення для ефективного здійснення мовної політики у сучасній Україні має її комунікативна модель, яка тісно пов’язана з ідеологією, політичною самосвідомістю, мовою, комунікативною політикою та політичною поведінкою суб’єктів політики, окремі аспекти якої досліджу-

вали О. Богатирьова, С. Бульбенюк, Ю. Ганжуров, А. Демидов, Т. Дейк, Л. Масенко, В. Махінов, О. Рудакевич, Ю. Тищенко, О. Яковлев та ін. Важливою складовою цієї моделі є мовна політика, яка, за визначенням науковців, є сукупністю знань, переконань, припущень, методів і прийомів пізнання дійсності, що ґрунтуються на попередніх наукових досягненнях та сприймаються певною спільнотою як база для подальшої мовленнєвої діяльності. Основною комунікативною моделлю мовної політики є сукупність відносин і зв'язків, які тісно пов'язані з вербальною і символічною поведінковою та діяльністю індивіда, групи, спільноти, влади, політичних сил, громадських та релігійних організацій, які за допомогою відповідних механізмів формують і регулюють мовні відносини та розв'язують мовні проблеми на регіональному, політичному та міжнародному рівнях. Зокрема, Т. Хлівнюк та Р. Карагіоз пропонують мовно-політичні проблеми вирішувати шляхом національного примирення, єдності етнічних груп та національної згоди як єдино можливого вихід із політичної кризи [10, 72].

Існує кілька підходів до дослідження комунікативної моделі мовної політики. Основними з них є такі: *вербальний* (слово, мовлення, політичний діалог, політичний дискурс, взаєморозуміння, компроміс, консенсус), *символічний* (жести, образи, символи, знаки, коди), *постбіхевіористський* (демонстрація, протест, пікет, флешмоб, протистояння, конфлікт), *інституційний* (державні, політичні, опозиційні інститути, громадські та політичні організації) та ін. Завдяки цим та іншим підходам і методам, зокрема конструктивному, деструктивному, раціональному та ірраціональному, комунікативна модель мовної політики досліджується на основі таких взаємопов'язаних базових явищ, як "мова", "комунікація" і "політика", оскільки без мови і політики неможлива комунікаційна діяльність у сфері мовної політики. Одним із важливих напрямів дослідження комунікативної моделі мовної політики є політична комунікація, яка впливає на українську спільноту під час виборів, референдумів, демонстрацій тощо. Аналізуючи різні підходи щодо вивчення комунікативної моделі мовної політики у сучасній Україні, варто виділити такі її структурні рівні: комунікативна політика, політична ідеологія, деструктивна політика, мовно-політична ситуація, ірраціональна політика, політична культура, політична поведінка, політична комунікація, політична самосвідомість, геополітика та глобалізація, які стосуються життєвих інтересів усіх народів світу та потребують спільних заходів для вирішення мовно-політичних проблем [8, 56].

Комунікативна модель мовної політики, яка тісно пов'язана з вербальними, символічними та реальними діями суб'єкта у сфері мовної політики, має такі функції: а) організаційно-управлінська, яка відповідає за конструктивну комунікацію в українському політикумі і суспільстві; б) інформаційно-комунікаційна забезпечує українське суспільство правдивими новинами про мовно-політичну ситуацію у державі, які підкріплюються статистичними даними із посиланням на факти; в) консультативно-методична забезпечує наявність радника або судді при вирішенні мовно-політичних протистоянь на міжвладному та міжполітичному рівнях; г) трансляційна відповідає за змістовність

та достовірність інформації, якість та відповідність національним інтересам і цінностям; д) аналітико-прогностична функція передбачає, якою може бути мовно-політична ситуація через пів року, рік та у майбутньому, як відреагує суспільство на ухвалення та запровадження того чи іншого рішення, закону, програми; є) комунікативна, яка налагоджує контакти на міжвладному та міжполітичному рівнях, а також між політиками і громадськістю в усіх сферах та галузях життєдіяльності, зокрема в освітній, законодавчій, культурній та мовно-політичній сферах. Усі ці функції можуть ефективно співіснувати та діяти у суспільстві зі стійкими демократичними традиціями, національною самосвідомістю та високою культурою комунікантів. Виходячи із цього, комунікативну модель мовної політики можна схарактеризувати за такими ознаками: а) конструктивна комунікативна політика, яка здатна стати фундаментом політичного і культурного життя у сучасній Україні та виконувати керівну роль щодо мовно-культурної та політичної поведінки громадян; б) комунікативна дія здатна пропонувати конструктивну програму перетворень в українському суспільстві, змінювати мовно-політичну культуру, розвивати комунікацію та формувати національну самосвідомість громадян, яка відображає зміст, рівень та особливості уявлень членів національно-етнічної спільноти про минуле, сучасне і майбутнє свого розвитку [6, 248].

В основі ідеології, яка суттєво впливає на формування та розвиток мовної політики, в українських реаліях знаходиться український або російський націоналізми. Останній із них символізує ірраціональну модель мовної політики, окремі аспекти якої досліджували К. Сєдов, В. Ятченко, а також автори цього дослідження. Ця модель пов'язана з міфами, приміром, про особливе призначення Донбасу як регіону-годувальника всієї України, про який не дбає та про який не чує центральна влада у Києві; про виняткову роль східних та південних областей України, без яких держава неспроможна існувати, позаяк вони розвивають економіку держави та наповнюють державну казну; розділення російського народу та державних кордонів Росії, а також захист співвітчизників силовими методами, що спонукало російське керівництво сформулювати та втілювати у життя наднаціональний проект — збирання земель, розкол та ліквідація Української держави [9, 284–286].

Базовою основою для розвитку комунікативної моделі мовної політики є дерусифікація, тобто зростання кількості тих особистостей і спільнот (з 64 % у 1994 р. до 88 % у 2014 р.), які називають себе українцями, та зменшення кількості тих, хто мав російську ідентичність (26 % і 12 % відповідно); тяжіння українців до громадянського концепту нації, до якої відносять себе усі громадяни України незалежно від їхнього етнічного походження, мови, якою вони розмовляють, національних традицій, яких вони дотримуються; патріотизм, тобто більшість українців пишається атрибутами незалежної Української держави, зокрема прапором, гербом, гімном, національною валютою, українською мовою як офіційною, а також тим, що вони є громадянами України, понад 92 % яких вважають її своєю Батьківщиною. Більше того, близько 64 % українських росіян ідентифікують себе на підставі громадянства як українці та вважають Україну своєю рідною землею [9, 280–282].

Як видно, представники цих ідеологій формують навколо себе свою модельну ідентичність: перша (російський націоналізм), на відміну від другої (український націоналізм), не сприймає національну ідентичність, українську мову — як єдину державну, “Помаранчеву революцію”, демократичні цінності, “Революцію гідності”, союз із ЄС і НАТО. Російські націоналісти сприймають Галичину як “вогнище руйнівної бандерівщини та войовничої антиросійськості”. І навпаки, представники українського націоналізму сприймають Галичину як український “п’ємонт”, національне ядро, базу масового демократичного руху, а Україну — як європейську державу, Донецьк — як типове радянське місто, де послуговуються російською мовою, дивляться російські телеканали, слухають російську музику, голосують за проросійські політичні сили [5, 210–211].

На початку 1990-х рр. у незалежній Україні починають формуватися та виникають дві моделі мовної політики: одна із них пов’язана з відновленням незалежності, українізаційними, модернізаційними, демократичними мовно-політичними процесами, інша — зі збереженням статус-кво для російської мови і культури, інформаційно-комунікаційних впливів Росії, яку українська молодь, на думку О. Дроздова, вважає найбільш недемократичною та найагресивнішою у світі країною [3, 68]. Інша модель мовної політики була, по суті, сформульована російськими вченими С. Нікольським, П. Щедровицьким та письменником О. Солженіциним. Останній у статті “Як нам облаштувати Росію” запропонував модель пострадянського державного утворення у складі Росії, України, Білорусі та Казахстану. Це об’єднання базується на особливій ролі російського народу, який думає та розмовляє російською мовою; на ірраціоналізмі Росії, яка шукає нових земель; на реваншизмі, який спрямовано на поновлення історичної величі Російської держави як імперії, яка “не має чітко визначених географічних меж чи російського етносу та характеризується наявністю носіїв православної віри, російської мови і культури у різних частинах світу, що надає ідеї “русского мира” планетарного масштабу”. Усе це базується на спільному історичному минулому, російській ідентичності, мові та церкві Московського Патріархату, яка, як сепаратистське утворення, до цього часу діє на території незалежної України, розколюючи українську спільноту на дві частини. Тобто модель мовної політики російського націоналізму на території сучасної України сформульована у вигляді радикального “русского” моноетнічного націоналізму, який розглядає українську націю як винятково “русский” етнос, який сформовано на принципах російського православ’я, російської мови, російської культури, спільної історичної пам’яті та бачення майбутнього [1, 8–9, 11, 12].

Отже, у глобальному сенсі моделі мовної політики можна класифікувати за такими етапами, як цивілізаційна, індустріальна, постіндустріальна, радянська або авторитарно-тоталітарна та посткомуністична. Кожному із них відповідає певний рівень розвитку: цивілізаційний рівень мовної політики пов’язаний із сукупністю ідеологічних принципів та практичних заходів стосовно вирішення мовних проблем у суспільстві та державі. Індустріальний тип мовної політики розвивався за допомогою ЗМІ, книгодрукування, кіно-

індустрії, автоматизації виробництва, удосконалення технічних засобів та ін. Постіндустріальна доба вирізняється стрімким розвитком передових технологій, на основі яких виникає комп'ютерна техніка, яка застосовується в усіх сферах і галузях суспільно-політичного життя, зокрема в освіті, політиці, ЗМІ, галузі права та ін. Сучасні моделі мовної політики мають як спільні, так і відмінні риси. В авторитарних суспільствах мовна політика здійснюється, як правило, вертикальним шляхом без зворотного зв'язку. У демократичних розвинених державах вона має відкритий зв'язок, рухається паралельно з іншими процесами від суб'єкта до об'єкта і навпаки. В Україні конструктивістська модель мовної політики мала місце, по суті, лише на початку та до середини 1990-х рр., а в усі інші роки незалежності її можна схарактеризувати як конструктивну з елементами деструктивності та ірраціональності, тобто застою, замовчування та байдужості політиків і влади до власних мовно-політичних проблем.

Література

1. *Гула Р.* “Русский мир” — фантом чи реальність? Аспекти політологічного аналізу // Наукові праці МАУП / редкол.: М. Н. Курко (голов. ред.) [та ін.]. Київ: МАУП, 2001. Вип. 50 (3–2016). ДП “Вид. дім “Персонал”, 2016. С. 7–13.
2. *Денисюк С.* Культурологічні виміри політичної комунікації: монографія. Вінниця: ВНТУ, 2012. 392 с.
3. *Дроздов О.* Динаміка масової геополітичної свідомості чернігівських студентів // Інноваційні наукові дослідження в сфері соціології, психології та політичних наук: Матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. Сладковічево: Словацька Республіка, 10–11 березня 2017. С. 67–70.
4. *Мойсик В.* Закон “Про засади державної мовної політики” не може існувати взагалі. Це визначається Конституцією [Електронний ресурс] // Молодежний журнал UZLA. URL: zaukrainu.org/articles/1414
5. *Нагорна Л.* Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики. К.: Світогляд, 2005. 273 с.
6. Політологія [навчальний енциклопедичний словник-довідник для студентів ВНЗ I–IV рівнів акредитації] / В. М. Денисенко та ін.; за наук. ред. д-ра політ. наук Н. М. Хоми. Львів: Новий Світ – 2000, 2014. 779 с.
7. *Савойська С. В., Панібудьласка В. Ф., Тугай А. М.* Українська мова як державна: освіта, політика: монографія / за ред. С. В. Савойської. К.: Вища шк., 2009. 319 с.
8. Сучасна політична лексика: енциклопедичний словник-довідник / І. Я. Вдовичин та ін.; за наук. ред. Н. М. Хоми. Львів: Новий Світ – 2000, 2015. 396 с.
9. *Харечко І.* Українське суспільство в умовах інформаційної війни: проблема вибору ідентичностей // Час вибору: виклики інформаційної епохи [колективна монографія] / за заг. ред. О. А. Яковлева. Одеса: Видавничий дім “Тельветика”, 2016. С. 277–290.
10. *Хлівнюк Т., Карагіоз Р.* Суспільно-політична згода як соціальний феномен та її роль: основні складові // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. К.: Ун-т “Україна”, 2013. № 2 (32). С. 71–74.
11. *Шотурма Н.* Основні концептуальні моделі комунікативного процесу та їх теоретичне наповнення // Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах: Матеріали II Всеукраїнської наук. конф. Дніпро, 24–25 березня 2017 р. Ч. II / наук. ред. О. Ю. Висоцький. СПД “Охотнік”, 2017. С. 16–19.

Савойська С. В. Моделі мовної політики в Україні. У глобальному сенсі моделі мовної політики можна класифікувати за такими етапами, як цивілізаційна, індустріальна, постіндустріальна, радянська або авторитарно-тоталітарна та посткомуністична. Кожному із них відповідає певний рівень розвитку: цивілізаційний рівень мовної політики пов'язаний із сукупністю ідеологічних принципів та практичних заходів стосовно вирішення мовних проблем у суспільстві та державі. В Україні конструктивістська модель мовної політики мала місце, по суті, лише на початку та до середини 1990-х рр., а в усі інші роки незалежності її можна схарактеризувати як конструктивну з елементами деструктивності та ірраціональності, тобто застою, замовчування та байдужості політиків і влади до власних мовно-політичних проблем.

Savoyka S. V. Models of language policy in Ukraine. In the global sense, the model of language policy can be classified according to such stages as civilization, industrial, post-industrial, Soviet or authoritarian-totalitarian and post-communist. Each of them has a certain level of development: the civilization level of language policy is connected with a set of ideological principles and practical measures for solving language problems in society and the state. In Ukraine, the constructivist model of linguistic politics took place, in essence, only in the beginning and the mid-1990's, and in all other years of independence, it can be characterized as constructive with elements of destructiveness and irrationality, that is, the stagnation, silence and indifference of politicians and authorities to their own language and political problems.

Савойская С. В. Модели языковой политики в Украине. В глобальном смысле модели языковой политики можно классифицировать по следующим этапам, как цивилизационная, индустриальная, постиндустриальная, советская или авторитарно-тоталитарная и посткоммунистическая. Каждому из них соответствует определенный уровень развития: цивилизационный уровень языковой политики связан с совокупностью идеологических принципов и практических мер по решению языковых проблем в обществе и государстве. В Украине конструктивистская модель языковой политики имела место, по сути, только в начале и в середине 1990-х гг., а во все остальные годы независимости ее можно охарактеризовать как конструктивную с элементами деструктивности и иррациональности, то есть застоя, замалчивания и равнодушия политиков и власти к собственным культурно-политическим проблемам.

Надійшла 11 травня 2017 р.